

КУЛЬТУРОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.924.24:159.947.24:316.6

© Наталія Ковтун
(Житомир)ТВОРЧИСТЬ ЯК СФЕРА ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ВОЛЬОВОГО ХАРАКТЕРУ
СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано творчість як сферу втілення вольового характеру соціальної активності особистості. Дослідження феномену творчості, як сфери об'єктивації соціальної активності, відбувається на основі аналізу таких вольових якостей особистості, як сміливість, рішучість, старанність, ретельність. Особлива увага зосереджена на дослідженні цілевідповідності і цілеспрямованості як атрибутивних ознак вольової активності генія.

Ключові слова: воля, вольові якості, творчість, соціальна активність, геній.

Постановка проблеми. Творчість як екзистенційний вияв людського буття поряд з такими феноменами, як свобода, справедливість, гуманізм, має непересічне значення у соціальній сфері. У творчості виявляється життєстверджуюча енергія вольового прагнення до перетворення дійсності як вияв соціальної активності особистості і суспільства загалом. Проблема визначення вольових засад творчої активності особистості актуалізується в умовах становлення глобалізованого суспільства, коли перед людською цивілізацією постають проблеми планетарного масштабу – екологічної й економічної безпеки, загрози втрати культурної й національної ідентичності, міжетнічні, міжрелігійні, міжцивілізаційні конфлікти. Тим більше, що в сучасному соціумі митець витісняється на периферію суспільного буття, припиняючи бути центром розвитку духовної сфери. Відтак, саме вольова націленість особистості на творче вирішення чи хоча б послаблення означених проблем є важливим аспектом новітнього соціально-філософського дискурсу.

Творчість як феномен соціокультурного досвіду стала предметом зацікавленості представників багатьох наукових дисциплін – філософії, історії філософії, соціальної філософії, естетики, евристики, культурології, гносеології, психології, педагогіки. Значний рівень зацікавленості проблематикою творчості пов'язаний з її інтегральним характером у соціокультурному бутті. У процесі вивчення феномену творчості слід враховувати й психологічні її аспекти, її тісну прив'язаність до емоційно-вольової сфери. Наразі втілення творчого задуму залежить від соціокультурних умов існування митця. На підставі цього творчість постає й предметом дослідження у межах соціальної філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософській парадигмі ґрунтовно досліджені сутнісні ознаки творчості, теоретико-пізнавальна та соціальна природа творчості. Загальна концепція творчості була розроблена у напрацюваннях М. Бердяєва, А. Бергсона, Дж. Гілфорда, А. Маслоу, Р. Мея, К. Роджерса, Е. Фромма, Ю. Хабермаса. Окремі аспекти співвідношення феномену волі й творчості розкриті у творах Аврелія Августина, І. Канта, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше. Особливої значущості при цьому набувають праці одного з засновників еврилогії П. Енгельмеєра, в яких творчість і воля розглядаються у контексті концепції трьохактної діяльності митця. В цілому, у філософській літературі основна увага дослідників зосереджена навколо аналізу онтологічного, гносеологічного, психологічного, соціального аспектів творчості. Однак, вольовий характер творчості як втілення соціальної активності не став предметом системного соціально-філософського аналізу.

Метою дослідження є визначення ролі вольового начала у творчості як сфері об'єктивації соціальної активності особистості.

Виклад матеріалу. З'ясування місця і ролі вольового начала у творчому процесі вимагає уточнення змісту поняття «творчість». У нашому дослідженні під творчістю ми розуміємо створення, розробку, реалізацію художньо-естетичних задумів, проектів, вирішення практичних

і теоретичних проблем. У широкому розумінні творчість постає формою діяльності, а відтак і соціальної активності. Більше того, творчість як форма активізації і звільнення життєвої енергії особистості є необхідною умовою виживання людської цивілізації.

У сповненому небезпек світі людина змушена долати природну необхідність, адаптуючись до неї. Однак, у сфері соціальної необхідності вона зіштовхується з ще більшою невизначеністю, адже у природі простежуються більш очевидні зв'язки, порівняно з соціальною системою. Виходячи з цього, рівень актуалізації вольових зусиль у напрямку адаптації суб'єкта до соціуму зазвичай значно вищий, ніж у природному середовищі.

Творчість у такому розумінні є не тільки шляхом подолання соціального суцього, а й способом буття особистості в ньому. Навіть за умови, коли діяльність митця виглядає безуспішною, непотрібною, його активність є буттям особистості. При цьому одним з регуляторів впливу творчості на соціальну дійсність є совість. Саме совість у контексті морально-етичного виміру існування митця, на думку Е. Фромма, не тільки спонукає до творчості, а й може її нівелювати на догоду соціальній необхідності (владі, ідеології, славі, грошам) [4, с. 130]. Утім, на несвідомому рівні справжнє прагнення до творчості у формі творчої совісті спонукає митця до перетворюючої діяльності.

У творчості особистість не просто протистоїть необхідності, вона створює інший світ. На відміну від природної сфери, у суспільстві людина вільна у творчості. Саме свобода волі є умовою перетворення світу і здатності людини творити «з нічого». Однак, як відзначає М. Бердяєв, у цій страшній свободі – усе богоподібне достоїнство людини і страшна її відповідальність [1, с. 337]. Лише вільна людина здатна до творення. З необхідності народжується лише еволюція, а творчість походить зі свободи.

Творчість якнайповніше виявляється там, де людина свідомо або несвідомо не враховує необхідності у певній сфері дійсності. Часто це відбувається на межі різних наук, де науковець незашорений, незакомплексований, у доброму розумінні «необізнаний» зі знанням, яке претендує на роль «абсолютної» істини. Означена «революційність» творця завбачує його протистояння зі світом, позиціонування від нього. В таких умовах відбувається актуалізація вольових якостей особистості, адже в соціальній сфері людина, зазвичай, виявляє конформізм, боячись порушити достатньо нетривку соціальну гармонію. При цьому сміливість, рішучість, відчайдушність як втілення вольової активності дозволяють творцеві досягати вершин у мистецтві.

Через вольові якості виявляється пристрасне прагнення митця до іншого буття, що реалізується у двох основних тенденціях: «як воля до геніальності і як воля до бездарності» [1, с. 396]. У такому розумінні воля до геніальності постає втіленням націленості особистості на відважне протистояння природній і соціальній необхідності. Натомість для переважної більшості людей властива воля до бездартності як боязке пристосування до світу. Щоправда потенційно здатність до творчості властива усім людям. З цього приводу слушною є думка П. Енгельмеєра, що елементи геніальності у формі здогаду, навіювання, прозріння, інтуїції властиві кожній людині. Її «іскри вкраплені в людську масу у значній кількості» [6, с. 162]. Мистецтво діє на індивіда, спонукаючи і вводячи людину в екстатичні стани, які згодом переходять у сферу емоційної пам'яті.

Піднесення, бажання здійснювати звершення неможливі без актуалізації таких вольових якостей як цілеспрямованості, рішучості, сміливості. Утім, сила волі особистості формується достатньо повільно, шляхом тривалого навчання і наслідування. Водночас у процесі актуалізації творчої активності особистості відбувається виявлення й таких вольових якостей, як старанність, ретельність, твердість характеру, акуратність, котрі спонукають творця невпинно слідувати обраним шляхом до високої мети, оминаючи й переживаючи нещастя.

У єдності вказані якості мінімізують здатність людини до сумніву, роблячи її мислення певним чином догматичним. З цього приводу М. Бердяєв зауважує, що догматизм якраз і є проявом метафізичного характеру волі, який розсікає «дурну» множинність [1, с. 283]. З цим пов'язана й така якість генія, як безапеляційність, абсолютна впевненість у доцільності власної

перетворюючої діяльності. Сумнів таким чином постає метафізичним безволлям і безсиллям покласти межу нав'язливій множинності творчим актом розсікання.

Окрім вольових якостей, які є основою творчої активності особистості, зв'язок творчості й волі розкривається й через цілеспрямованість й цілевідповідність. Людина у невпинному потоці буття, прямуючи до мети, не здатна досягнути стану абсолютної гармонії й задоволення. Лише «мистецтво завжди перебуває біля мети, адже воно вириває об'єкт споглядання зі світового потоку» [5, с. 301]. Через досягнення мети творець долучається до цілісного сприйняття об'єкта у просторі й часі. Виходячи з цього, цілевідповідність і цілеспрямованість постають атрибутивними ознаками творчості.

Цілевідповідність геніїв пов'язана з тим, що вони зазвичай «не зраджували своїм переконанням і не ставали віровідступниками, ... не відхилились від своєї мети, не залишали один раз розпочатої справи» [2, с. 302]. Скільки настійливості, енергії, такту виказували генії під час виконання ними задумів і яким цілісним характером вирізнялись вони у житті. Вказана цілеспрямованість втілюється і в тому, що «єдина ідея, яка складає мету і щастя їх життя, цілком володіє їх розумом і слугує дороговказом у житті» [2, с. 302]. Актуалізуючи вольові зусилля, творець для здійснення свого задуму не шкодує зусиль і не зупиняється перед жодними перешкодами. При цьому цілеспрямованість творця супроводжується його ясною свідомістю і врівноваженістю.

У творчій активності генія цілеспрямованість пов'язана зі специфікою сприйняття і пізнання дійсності. Свого часу А. Шопенгауер виділив два основні способи пізнання. Перший спосіб виходить з закону достатньої підстави і застосовується у практичному житті і в науці. Це спосіб Аристотеля. Натомість платонівський спосіб – спосіб геніального споглядання – виявляється у мистецтві. На думку німецького мислителя, перший спосіб подібний могутньому урагану, який рухається, не знаючи ні початку, ні мети.. і змітає все на своєму шляху; другий – подібний спокійному сонячному променеві, який перетинає шлях урагану, навіть не торкаючись його [5, с. 301]. Якщо перший шлях активно використовується звичайними людьми у практичному житті, то другий шлях властивий для творчості генія, здатного до «чистого» споглядання.

Продовжуючи вказані міркування, П. Енгельмеєр відзначає, що без участі волі й свідомості відображення фактів у душі генія самі складаються в ряди, паралельні явищам природи і випереджають факти [6, с. 162]. Отже, якщо творчість генія підноситься над сферою волі й свідомості, про що свого часу говорив і А. Шопенгауер, то творча активність просто талановитої людини базується на актуалізації вольового начала у процесі діяльності.

Талант, актуалізуючи вольові зусилля, здійснює свої відкриття на основі дискусійного мислення. Натомість геній «схоплює враження на льоту і проковтує їх, не помічаючи... Ці враження самі поєднуються з раніше засвоєними і впливають на формування нових винаходів» [6, с. 162]. При цьому у діяльності генія відбувається поєднання оригінальних завбачень з несприйняттям чужих думок і почуттів. У такому розумінні споглядання генієм дійсності потребує певного забуття власної особистості. Геніальність як втілення об'єктивності протилежна суб'єктивній, зверненій у себе, волі. Умовою виявлення генія в мистецтві є наявність у нього набагато потужнішої пізнавальної здатності, ніж необхідно для служіння індивідуальній волі. Неприв'язаність до індивідуальної волі продукує й надлишок сил генія, який живе у стані тривожності й схвильованості. Це зумовлює націленість генія на часто нічим не пояснювані спроби створити щось якісно нове.

Дослідження співвідношення вольового і творчого начала у діяльності митця завбачує необхідність з'ясування специфіки становлення якісно нового. У контексті цього непересічне значення має методологічний підхід, запропонований П. Енгельмеєром. Він базується на поділі будь-якої активності на три акти. «Людська творчість є загальною функцією трьох діячів: бажання, знання і вміння. Функцію бажання (інтуїції) ми називаємо першим актом, функцію знання (розмірковування) – другим актом, функцію вміння (рутини) – третім актом» [6, с. 116]. Завдяки цим трьом актам активності людина створює світ культури, свою другу (штучну) природу. Справжня творчість з'являється лише тоді, коли людина задіює усі три акти активності.

У результаті новаторського вирішення завдання за допомогою трюхаку нові форми творчості через їх наслідування переходять на рівень автоматизму, котрий дозволяє перевести нововведення у сферу широкого застосування різними суспільними верствами. Власне воля виявляється лише там, де не вистачає автоматичної пристосованості. З огляду на це воля, на думку П. Енгельмеєра, постає ознакою недостатності пристосованості суб'єкта до певної ситуації, що й зумовлює необхідність у нововведеннях [6, с. 144]. У випадку, якщо людина досягає цілковитої пристосованості до чогось, то одного автоматизму достатньо для її існування. Це, у свою чергу, нівелює продукування нових ідей, почуттів, бажань. Відтак, автоматизм є втіленням набутих особистісних характеристик. Натомість наявність волі вказує на процес засвоєння людиною нових зразків соціокультурного досвіду. Воля виявляється там, де людина відчуває необізнаність з певними зразками соціокультурного досвіду і потребує освіти. І цілком очевидно, що пізнання розпочинається лише внаслідок імпульсу воління, тобто під впливом відповідних мотивів.

На основі виділення трюхактної структури діяльності П. Енгельмеєр поділяє всіх людей на три групи: люди натовпу, таланти, генії. Натовп під впливом стадного інстинкту любить лише звичне, бажає лише дозволеного і вірить тільки в те, що освячене часом [6, с. 159]. Будь-яке нововведення, тим більше те, що швидко впроваджується, викликає у натовпі упереджену ворожість, адже все нове продукує у ньому відчуття загрози звичному існуванню. У такому розумінні одним з найбільших ризиків для натовпу є здатність людини до розмірковування і самостійної діяльності.

Над людьми натовпу підносяться таланти, здатні до ясних логічних міркувань і критики. «Ці люди також опираються на авторитети, але не слідуєть за ними сліпо» [6, с. 160]. Таланти усвідомлюють необхідність нововведень, однак обережно ставляться до їх упровадження. Вони обстоюють не кардинальні перетворення, а часткові інновації, прискіпливо порівнюючи всі «за» і «проти», що призводить до соціальної апатії й нерішучості в їх діяльності.

Незважаючи на це, таланти є гарними послідовниками і продовжувачами чужої творчості. Акраз із соціальною активністю талантів й геніїв пов'язаний перехід від новаторських зразків творчості до їх широкого засвоєння у суспільстві. П. Енгельмеєр називає цей процес переходом до рутини. Творчість і рутина як дві протилежні тенденції вступають у боротьбу, як тільки зустрінуться, і в приватному, і в суспільному житті, в науці й мистецтві, у політиці й педагогіці, філософії й релігії, у піднесеному й приземленому [6, с. 13]. Таким чином, немає сфери соціальної активності людини, де не було б взаємодії рутинного консервативного й творчого прогресивного начала.

Вольовий імпульс у творчості сприяє тому, що нове, інноваційне, здатне витримати природні й штучні перешкоди. Немає таких перешкод, які могли б завадити справжньому творінню зайняти своє місце у соціокультурному просторі й часі. У зв'язку з цим важливу роль відіграє дотримання критерію цільовідповідності, адже саме соціальне оточення визначає, що з новоствореного потрібне і своєчасне, а що ні. У суспільному розвитку не тільки все нове піддається порівнянню з традиційним, а й усі зразки соціокультурної традиції свого часу пройшли перевірку часом і до того ж успішну.

Воля творця визначає й долю творіння: чи надати йому можливість самостійного існування, чи залишити при собі, чи навіть знищити. Відомим є факт особливого ставлення Леонардо да Вінчі до картини «Джоконда», з якою він не розлучався до самої смерті або феномен «спалених рукописів».

Як вже зазначалося, діяльність генія часто викликає суспільний супротив. Генії не тільки протистоять суспільству, їм важко, як зауважує А. Шопенгауер, знайти собі подібних [5, с. 302]. У контексті цього нагадаємо слова російського дослідника П. Енгельмеєра, що геніїв не можна порівнювати, адже вони володіють усією повнотою творчої активності. Якщо талант можна успадкувати, то геніальність – ні. У талантї домінують загальнолюдські риси, а в генії – особистісні [6, с. 160]. На цій підставі можна сказати, що талант є явищем суспільним, а геній – індивідуальним.

Твори талановитої людини відзначаються складністю, високим ступенем систематизації. Натомість, все геніальне просте і легко сприймається іншими. Якщо талант обов'язково розумний, то геній відзначається наївністю і певною непристосованістю до соціального буття. Продовжуючи цю думку, зауважимо, що порівняння завбачує наявність як подібних, так і відмінних ознак у сутності певного об'єкта. Якщо людей талановитих можна порівнювати, то геніїв ні. Це пов'язане з їх унікальністю, адже генії, навіть подібні (як-от, Олександр Македонський і Наполеон, Бетховен і Моцарт, Ньютон і Дарвін) неспівмірні між собою. Неспівмірність генія з суспільством, його відчуженість від суспільства, виявляється у його самотності й байдужості до соціального життя. Це пов'язане з тим, що геній або умовно, або явно відрікається від «світу». З цього приводу нагадаємо слова Г. Сковороди «Світ ловив мене, але не упіймав».

Воля генія виявляється у відмові від спокійного, забезпеченого життя. Шлях творчості є своєрідним подвигом. Почасти похмурий погляд геніїв на оточуючих, за твердженням Ч. Ломброзо, залежить від того, що будучи новаторами, вони з незворушною твердістю виказують переконання, несхожі з усталеними, і тим самим відштовхують від себе більшість розсудливих людей [2, с. 38]. Новаторські ідеї, зазвичай, формуються на основі попередніх вражень у їх синтезі з надмірно чутливою організацією суб'єкта. Вони постають раптово і розвиваються настільки ж несвідомо, як і необдумані вчинки психічно хворих. Належністю до сфери несвідомого пояснюється й незворушна віра людей, фанатично відданих певним переконанням.

У контексті цього Ф. Ніцше звернув увагу на те, що митець часто перебуває у хворобливих станах свідомості. Мислитель виділив такі психологічні стани означеної хворобливості: 1) сп'яніння: підвищене почуття могутності, внутрішня потреба виокремлювати у речах відображення власної досконалості; 2) крайня заостреність деяких органів відчуттів, наслідком якої є надмірна рухливість, комунікативність; 3) невідоме наслідування: крайня збудливість, за якої певний зразок для наслідування передається як зараза [3, с. 442-443]. При цьому екстатичні стани митця нагадують архаїчні шаманські практики, які супроводжується відчуттям надзвичайної могутності та заостреності усіх відчуттів. Водночас геніальність як своєрідний невротичний стан, пов'язаний, насамперед, із сугестивним впливом митця, з його здатністю свідомо чи несвідомо придушувати волю інших людей і маніпулювати нею.

Надмірна активність, збудливість, пристрасність митця виснажує й людську душу, й людське тіло. Геній, начебто, пожирає себе зсередини. Водночас пристрасність, надмірна збудливість мають бути з часом «зняті» результатами творчості. Але, як тільки проходить «момент екстазу, збудження, геній перетворюється у звичайну людину і падає все нижче, оскільки відсутність врівноваженості є однією з ознак геніальної натури» [2, с. 28]. З цього приводу Ч. Ломброзо зауважував, що усі, кому на долю випадало рідкісне щастя жити поряд з геніальними людьми, були вражені їх здатністю перетлумачувати в негативну сторону кожен вчинок оточуючих, вбачати повсюди переслідування [2, с. 36]. У контексті цього геній здатен достатньо агресивно ставитись до творів інших, виявляючи несприйняття нового, незрозумілого їм.

Геніальність по суті трагічна, вона не вміщається у світі і не сприймається світом. У геніальності, за твердженням М. Бердяєва, завжди є якась безталанність перед судом «світу», майже непотрібність «світові» [1, с. 394]. Таким чином, виявлення вольових якостей генієм пов'язане з трагічністю його буття, адже геній не просто не відповідає запитам світу, а й протистоїть їм. Водночас мало хто з геніальних особистостей отримав визнання за свого життя. При цьому найсильніший супротив генії зустрічають з боку академічних кіл.

Висновки. У цілому, здатність до творчості є фундаментальною характеристикою соціальної активності особистості. Здатність до творчого синтезу простежується у предметно-практичній, духовно-практичній та духовно-теоретичній сфері відображення дійсності. Вольовий характер творчості виявляється у перетворюючій активності суб'єкта, спрямованій на пристосування й адаптацію до природного і соціального середовища.

Справжній творець йде неторованими шляхами, розвінчуючи авторитети і довіряючи лише своїй інтуїції. При цьому серед сотень невдалих спроб митець рано чи пізно створює щось

якісно нове. А відтак, його попередні, на перший погляд, цілком ірраціональні дії, реалізуються у раціональному фундаментальному результаті. Хоча перетворююча діяльність іноді й загрожує існуванню соціуму, вона є чи не єдиним способом його виживання.

Перетворююча активність особистості базується на таких вольових якостях як цілеспрямованість, рішучість, сміливість, старанність, ретельність, твердість характеру, акуратність, які спонукають творця невпинно слідувати обраним шляхом до високої мети. При цьому для суб'єкта творчості властивий підвищений рівень інтенсивності прагнення до творчості. Водночас геній як уособлення творчої особистості важко сприймається суспільством і часто відзначається наївністю і непристосованістю до соціального середовища.

У період активізації волі творча особистість здатна не тільки достатньо легко і чітко приймати оптимальні рішення, а й обирати шляхи досягнення бажаного. Під час активізації волі виявляються бажання і прагнення, все стає цікавим і легким не лише для пізнання, а й для перетворення. Від волі митця залежить, чи відбудеться ідеальний образ у матеріальній формі, чи ні. Реалізація вказаної волі часто набуває характеру одержимості, коли митець, перебуваючи у стані загострення усіх відчуттів, у стислі терміни завершує шедевр. Натомість у період вольової апатії у людини зникає бажання щось робити, навіть тоді, коли холодний розсудок наказує здійснювати певну дію. Стан пригніченості, розгубленості позначений бідністю не лише вольових, а й творчих проявів.

Література

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества [Вступ. ст. и подгот. текста Л. В. Полякова] / Н. А. Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
2. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Чезаре Ломброзо [Пер. с ит. К. Тетюшиновой]. – М.: РИПОЛ маесик, 2006. – 400 с.
3. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. Е. Герцык / Ф. Ницше. – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
4. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 429, [1] с.
5. Шопенгауэр А. О четвероюм корне... Мир как воля и представление. – Т. 1. Критика кантовской философии / А. Шопенгауэр. – М.: Наука, 1993. – 672 с.
6. Энгельмейер П. К. Теория творчества / П. К. Энгельмейер. – СПб: Образование, 1910. – [2], 208 с.

Nataly Kovtun

Art as the sphere of a person's social activity will character objectification

In the article art as the sphere of a person's social activity will character embodiment is analyzed. The art phenomenon research, as the sphere of a person's social activity, is made on the basis of the analysis of such will characteristics of a person as courage, determination, diligence, diligence. Research of aim conformity and purposefulness as attributive features of a genius' will activity is emphasized.

Keywords: will, will characteristics, art, creative activity, social activity, genius.

Наталія Ковтун

Творчество как сфера объективации волевого характера социальной активности личности

В статье проанализировано творчество как сфера изъвления волевого характера социальной активности личности. Изучение феномена творчества, как сферы объективации социальной активности, базируется на анализе таких волевых качеств, как смелость, решительность, старательность, тщательность. Особенное внимание сконцентрировано на изучении целесообразности и целенаправленности как атрибутивных качеств волевой активности гения.

Ключевые слова: воля, волевые качества, творчество, социальная активность, гений.

Надійшла до редакції 10.02.2014 р.